

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARINING GLOBAL MUAMMOLARI

Ergashev Asadbek Bahromjon o'g'li

Farg'ona Davlat Universiteti Chet tillari fakulteti Xorijiy til va adabiyoti: Nemis tili yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mamlakatlari orasidagi global muammolar haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar. *Markaziy Osiyo, suv, iqlim, transport, hamjamiyat, atmosfera, Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston*

Bugun nafaqat Markaziy Osiyo mamlakatlari, balki butun jahon hamjamiyati iqlim o'zgarishi tufayli yuzaga kelayotgan muammo va tahdidlarga javob topishga intilmoqda. Bu muammolar qatoriga atmosferada issiqxona gazlarining ko'payishi, yerning ustki qobig'i haroratining ortishi, suv resurslari taqchilligi, tabiiy ofatlarning tez-tez takrorlanishi, saholashish jarayonining o'sishi va boshqalarni kiritish mumkin.

Mutaxassislar iqlim o'zgarishi tabiiy ofatlarning yangi turlari paydo bo'lishiga sharoit yaratishi bilan birga, mavjud tabiiy ofatlarning zarar yetkazish kuchini bir necha barobar oshirishi, hattoki, boshqarib bo'lmaydigan darajaga yetkazishi mumkinligini aytmoqda.

Xalqaro tashkilotlar va ilmiy doiralar iqlim o'zgarishi dunyoning qator hududlarida turli darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni yuzaga keltirishini taxmin qilyapti. Xususan, Jahon banki ma'lumotiga ko'ra, iqlim o'zgarishi kuchli ichki migratsiyaga sabab bo'lib, 2050 yilgacha dunyoning oltita mintaqasida yashayotgan 216 million nafar inson o'zlari yashayotgan makonni tark etib, boshqa hududlarga ko'chishga majbur bo'ladi. Bu mintaqalar orasida Markaziy Osiyo hamda unda yashayotgan 5 milliondan ortiq aholining borligi ushbu muammoning mintaqaviy davlatlari uchun juda dolzarb ekanligini isbotlaydi.

Tojikiston Respublikasi Dushanbe shahrida bo'lib o'tgan Markaziy Osiyoda iqlim o'zgarishi masalalariga bag'ishlangan 5-xalqaro konferensiya atrof-muhit, suv, yer resurslari va boshqa ekologiya bilan bog'liq masalalar allaqachon boshqarish qiyin bo'lgan dolzarb muammolarga aylanib ulgurganini ko'rsatdi.

Hozirda Markaziy Osiyo iqtisodiy jihatdan tez suratlarda rivojlanib borayotgan mintaqalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, mintaqaviy jihatdan shundayki, bu yerdagi suv va yer resurslaridan unumli foydalanish, ularni boshqarishda oqilona yo'l tutish kelgusida davomli rivojlanish, barqarorlik va fuqarolarning farovonligiga xizmat qiladi.

Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun eng katta global muammo bu- suv.

Yer yuzida hayot mavjudligining asosiy manbasi hamda kelajak masalasi sanalgan suv va undan to'g'ri foydalanish jahon miqyosida suvga bo'lgan talabning keskin o'sishi hamda o'z navbatida suv resurslarining tobora qisqarib borishi fonida tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zaxiralarga nisbatan suv olishning hajmi ya'ni "suv stressi" ko'rsatkichlari ham jahon miqyosida tobora yuqorilab bormoqda, xususan, eng yuqori ko'rsatkich Quvaytda (3850%) qayd etilsa, eng yaxshi holat

Kongoda (0,03%) sanaladi. Shundan Markaziy Osiyo mamlakatlarida ham ahvol anchagina og'ir ahvolda desak adashmagan bo'lamiz. (O'zbekiston (169%), Turkmaniston (144%), Tojikiston (62%), Qirg'iziston (50%) hamda Qozog'iston (33%.)) (Dunyoning qaysi davlatlarida 2040-yilga kelib suv tanqisligi kuchayadi? (xarita), 2022) Yuqoridagi qator faktlarda ko'rinib turganidek, suvning ahamiyati jahon miqyosida tobora oshib bormoqda hamda uning qiymati neftga tenglashtirilganligi ham sir emas. Shu sababli, "suv urushlari", "suv muxojirlari" singari bir qator iboralarga ham ko'zimiz tushmoqda-ki, suvdan to'g'ri foydalanish davlat siyosati darajasigacha ko'tarilib, mamlakatlar o'rtasidagi turli xil nizolarga asosiy omil ham aynan suvdan foydalanishdagi tushunmovchiliklar hamda baxslar bo'lib kelmoqda. Butun dunyo e'tibor markazida bo'lgan, global ahamiyat kasb etgan va hatto jahon xavfsizligiga tahdid sifatida qaraluvchi konfliktlar, misol uchun Pokiston va Hindiston o'rtasidagi Kashmir muammosi, Armaniston va Ozarbayjon o'rtasidagi Tog'li Qorabog' muammosi yoxud Isroil va Falastin o'rtasidagi qonli nizo kabilarga ham aynan suvdan foydalanishdagi raqobat asosiy sabablardan biri hisoblanadi.

Prognozlariga ko'ra, 2040- yilga borib "suv stressi" eng yuqori bo'lgan mamlakatlar qatoriga kiruvchi Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi aloqalarning yanada mustahkamlanishiga asosiy soya solayotgan muammolardan biri ham suv ustidan bo'lgan raqobat sanaladi. Quyida suv taqsimoti hamda undan noto'g'ri foydalanish sababli kelib chiqqan bir qator muammolar haqida so'z yuritiladi. I. Orol dengizi inqirozi: Nafaqat mintaqa, balki jahon hamjamiyatining e'tibor markazida bo'lgan mazkur ekologik falokatning kelib chiqish sabablari haqida to'xtalar ekanmiz, uni mustamlakachi mamlakatning o'z qaram mamlakatlari uchun tayyorlab qo'ygan yana bir "unutilmas tuxfasi" deyishimiz mumkin. "Puxta o'ylangan" imperialistik siyosat natijasi o'laroq, Orol dengizining asosiy manbayi hisoblangan Amudaryo va Sirdaryo suvlarining bir tomchisini ham dengizga yetib borishiga yo'l qo'yilmasdan ularni qishloq xo'jaligi uchun sarflashda bosh-qosh bo'lingan. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad esa Orol dengizi qurib bitgan bir sharoitda, uni Rossiyadan keluvchi Sibir daryolari orqali to'ldirish orqali mintaqaning Rossiyaga qaramligini yanada oshirish hisoblangan. Afsuski, hozirgi kunda ushbu siyosiy o'yin natijasida yuzaga kelgan ekologik halokat nafaqat mintaqa xalqi balki butun dunyo hamjamiyati uchun bevosita tegishli va ahamiyatlidir. Qozog'iston va O'zbekistonning o'rtasida joylashgan Orol dengizi mamlakatimiz rahbariyatining asosiy e'tibor markazidagi masalalardan hisoblanishi ma'lum. Jumladan, birinchi Prezidentimiz Islom Karimov hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT minbarida turib so'zlagan har bir nutqida, aynan "Orol fojeasi"ga alohida e'tibor qaratilib muammoni hal qilishda butun dunyo hamjamiyati bir yoqadan bosh chiqarishi kerakligiga urg'u beriladi. Zero, Orol muammosi – mintaqaviy emas, xalqaro fojeadir.

II. Kaspiy dengizining qurishi: Quruqlikda joylashgan eng katta dengiz hisoblangan, 371 ming kvadrat kilometrni egallaydigan Kaspiy dengizi mintaqa iqtisodiy va ijtimoiy hayotida beqiyos o'rin egallaydi. Ammo, mazkur dengizning ham tobora sayozlashib qurib borayotganligi biroz e'tibordan chetda qolayotgandek, go'yo. 2022-yil 8-oktabr kuni NASA saytida Kaspiy dengizining 2006 va 2022 yilda

tushirilgan fotosuratlarini e'lon qilindi. (Yo'ldosh, 2022) 16 yil farq bilan olingan fotosuratlarda Kaspiyning ancha sayoz bo'lgan shimoliy qismida, Qozog'istonning Mang'istov viloyati hududiga tutash joylarda suv ancha kamayib ketganini ko'rish mumkin. Qozog'istonlik ekologlar fikriga ko'ra, Kaspiyda suvning kamayishiga iqlim o'zgarishlaridan tashqari, unga quyilayotgan daryolar to'silib, ularga ko'plab gidroelektrostansiyalarning qurilishi ham sabab bo'lmoqda. Kaspiy dengizining suvi kamaya boshlagandan buyon manfaatdor davlatlar olimlari tomonidan vaziyat kuzatib kelinmoqda. Ularning hisobotlariga ko'ra, dengiz suvi har yili 7-10 santimetr pasaymoqda.

III. Suvni taqsimlash bo'yicha kelishmovchiliklar; Transchegaraviy daryolar: O'zining strategik ahamiyatiga ko'ra "XXI asr qora oltini" nomini olgan neft o'rnini bosuvchi suv xalqaro ziddiyatlar manbasiga aylanib bormoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra, 276 ta transchegaraviy suv havzalarining 60 foizi qirg'oqbo'yi davlatlarining o'zaro hamkorlikdagi boshqaruviga muhtoj. Transchegaraviy daryolar zahiralardan foydalanishda faqat o'z manfaatini ko'zlab, bir tomonlama qarorlar qabul qilish va qo'shni davlatlar manfaatlarini inkor etish – ziddiyatlarning asosiy sababidir. Ya'ni, hayot manbai hisoblangan suv bir vaqtning o'zida geosiyosiy qurol ham bo'la olishi mumkin. Ana shunday bir necha davlatlar hududidan oqib o'tuvchi daryolar soni Markaziy Osiyoda to'qqizta hisoblanadi: Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon, Chu, Talas, Ili, Murg'ob, Tejen, Irtish daryolaridir.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 72- sessiyasida so'zlagan nutqida Markaziy Osiyoda mavjud bo'lgan suv bilan bog'liq muammolarga alohida to'xtalib, shunday degan edi: "Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash bilan bog'liq muammolar to'g'risida so'z yuritar ekanmiz, mintaqaning umumiy suv zaxiralaridan oqilona foydalanish kabi muhim masalani chetlab o'tolmaymiz. BMT Bosh kotibining "suv, tinchlik va xavfsizlik muammolari o'zaro chambarchas bog'liq", degan pozitsiyasini to'la qo'llab-quvvatlaymiz. Ishonchim komil, suv muammosini hal qilishning mintaqa mamlakatlari va xalqlari manfaatlarini teng hisobga olishdan boshqa oqilona yo'li yo'q." (O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so'zladi., 2017) Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, mintaqani asosiy suv bilan ta'minlovchi daryolarning aksariyati, xususan Amudaryo hamda Sirdaryo ham transchegaraviy ahamiyat kasb etadi-ki, undan samarali foydalanishning yagona yo'li o'zaro hamkorlik hamda murosa sanaladi. Shu o'rinda, davlatimiz rahbarining O'zbekiston BMTning preventiv diplomatiya bo'yicha mintaqaviy markazi tomonidan ishlab chiqilgan Amudaryo va Sirdaryo havzalari suv resurslaridan foydalanish to'g'risidagi konvensiyalar loyihalarini qo'llab-quvvatlashi to'g'risida ta'kidlab o'tgani alohida e'tiborga molikdir.

"Davlatlarning do'stlari emas, manfaatlari bo'ladi." Ammo manfaatlar doimiy kesishsa, ularni "abadiy do'stlar" deb atash mumkin. Bir mintaqada joylashgan, bir-biri bilan bevosita chegaralarga ega bo'lgan, yagona tarix va o'xshash qadriyatlar bilan bog'lanib turuvchi Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlarining ham, avvalo bir- biri bilan o'zaro yaqin hamkorlik aloqasi, turli xil muammolar ustida bir yoqadan bosh chiqarib, har bir tomonning manfaatini inobatga olgan holda qaror qabul qilishi mintaqadagi har bir davlat tashqi siyosatining ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi

nihoyatda muhim sanaladi. Hozirgi kunda bir qator muammolar, xususan ekstremizm va terrorizm, chegaraviy nizolar, etnik konfliktlar, tashqi kuchlarning mintaqaga bosimi shuningdek tobora geosiyosiy tus olib borayotgan suv resurslaridan foydalanishdagi kelishmovchiliklar mintaqamamlakatlari rivojiga asosiy to'siq hamda mintaqaviy hamkorlik rivojiga g'ov bo'layotgan asosiy sabablardan sanaladi. Ayniqsa, maqolada tahlil etilgan, Markaziy Osiyoda mavjud bo'lgan suv bilan bog'liq muammolar suv resurslarining keskin kamayib borayotganligi fonida alohida muhim ahamiyat kasb etadi va hamkorlikdagi har tomonlama manfaatli yechimlarni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. ШУЛЕПИНА, Н. (10 dekabr 2022 г.). Как повлияет строящийся в Афганистане канал Кош-тепа на Амударью? Получено из sreda.uz: <https://sreda.uz/rubriki/voda/kak-povliyaet-stroyashhijsya-v-afganistane-kanal-kushtepa-na-amudaryu/>
2. CONVENTION ON THE PROTECTION AND USE OF TRANSBOUNDARY WATERCOURSES AND INTERNATIONAL LAKES. (17 Mart 1992 г.). Получено из unece.org: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf>
3. Global Water Security. (08 Fevral 2012 г.). Получено из Intelligence Community Assessment: https://www.dni.gov/files/documents/Special%20Report_ICA%20Global%20Water%20Security.pdf
4. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72- sessiyasida nutq so'zladi. (20 sentabr 2017 г.). Получено из President.uz: <https://president.uz/oz/lists/view/1063>
5. Dunyoning qaysi davlatlarida 2040-yilga kelib suv tanqisligi kuchayadi? (xarita). (2022, dekabr 18). Retrieved from Daryo: https://daryo.uz/2022/12/18/dunyoningqaysi-davlatlarida-2040-yilga-kelib-suv-tanqisligi-kuchayadixarita/?utm_source=@daryo
6. Rahimov, Z., & Gulomov, D. (2020, December). RETROSPECTIVE STRUCTURE IN FICTION. In Конференции
7. Rahimov Z., Gulomov D. Retrospective plot features. EPRA International Journal of MULTIDISCIPLINARY RESEARCH(IJMR), 2020, november, No6, page510-513
8. Ergashev A. Nemis tili o'qitish metodlari.Farg'ona,FARDU. (2023,October). 144-147 betlar.ISOC International Scientific Online Conferences.Journal of Google scholar